

MAGYAR

Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani
Kutatóintézet

KONFERENCIA

2021.
SZEPTEMBER 23.
10.00

CSUPAJÁTÉK

PESTI VIGADÓ,
A MAGYAR
MŰVÉSZETI
AKADÉMIA
SZÉKHÁZA

Az MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet a

intézménye.

Előszó

A magyar kultúra legjelentősebb összművészeti előadása volt a *Magyar Csupajáték* (1938). A produkciót a hazai és a nemzetközi szakma is elismerte (például a BBC a londoni előadást élőben közvetítette). Idehaza a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus és a Szent István-év programsorozatában került színre az akkori Művész Színházban. A Hány Jánosról és a Gyöngyösbokréta-mozgalomról ismert Paulini Béla az akkori időszakban kivételesen innovatív módon folklórihletésű összművészeti produkciót állított színpadra, amelyben a kor legjelentősebb művészei vettek részt: a zeneszerzők közül Ránki György, Pongrácz Zoltán, Veress Sándor, Farkas Ferenc, a festők közül Molnár-C. Pál, Szőnyi István, Büky Béla, Fáy Lóránt, Pekáry István, de még a korszak híres divattervezői is, mint Mallász Gitta vagy Tüdős Klára. Maga a „csupajáték” szó az összművészetiségre utal. A koreográfiát minden idők leghíresebb magyar táncművésze, Milloss Aurél készítette, aki mind Kodály, mind Bartók alkotótársa volt a korszakban. Lábán Rudolf tanítványaként sajátos, csak rá jellemző expresszionistának nevezhető stílust alakított ki, amely később *A csodálatos mandarin* koreográfiájában is megnyilvánult. Milloss Paulinivel együtt dolgozva olyan művészi módon állította színpadra a magyar folklóranyagot, amelynek még sok évtizedig nem volt hasonló példája.

A konferencia célja egyfelől a *Magyar Csupajáték* értékeinek elemző feltárása, valamint a népművészet és az összművészet koncepciójának vizsgálata a *Magyar Csupajáték*-előadás nyomán.

Bólya Anna Mária

Program

10.00–10.10 Köszöntő

A magyar táncagyomány és a színpad

10.10–10.30 *Windhager Ákos: Csupajáték – A kodályi
összművészeti koncepció Kodály nélkül*

10.30–10.50 *Bólya Anna Mária: A Magyar Csupajáték-
produkció – A magyar tánctradíció
kialakításának modellje*

10.50–11.10 *Gombos László: Csárdajelenet – A modern
magyar balett kezdetei*

11.10–11.30 Szünet

Előadások és értelmezések

11.30–11.50 *Orbán Jolán: Pantomim groteszk
táncjátékok – A csodálatos mandarin és a
Concerto koreográfiái*

11.50–12.10 *Kavecsánszki Máté: Táncnyelvi
reprezentációk a színpadi táncművészetben
a két világháború közötti Magyarországon –
Háttérrajz Milloss Csupajátékához*

12.10–12.30 *Váradi Judit zongorajátéka (Veress Sándor:
Csodafurulya)*

12.30–12.50 Szünet

Arcképek

- 12.50–13.10 *Kővágó Zsuzsa: Egy elfeledett produkció rejtőzködő dokumentumai*
- 13.10–13.30 *Lengyel Zsanett: Bordy Bella magyar balett-táncosnő és a Magyar Csupajáték*
- 13.30–13.50 *Kovács Őrs Levente: Csupajáték, színház, színpad – Középpontban a Paulini-jelenség*
- 13.50–14.20 *Könyvbemutató: Magyar Csupajáték*
A kötetről Kocsis Miklós, Windhager Ákos és Bólya Anna Mária beszélget.
- 14.20–14.30 *Kérdések, hozzászólások, zárszó*

Absztraktok

Windhager Ákos

művelődéstörténész, az MMA MMKI tudományos munkatársa, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem óraadó oktatója

Csupajáték – A kodályi összművészeti koncepció Kodály nélkül

Az előadás azt mutatja be, hogy Kodály Zoltán összművészeti koncepciója (és azon belül balettkoncepciója), miként érhető tetten a magyar paraszti élet kilenc jellegzetes eseményét megjelenítő *Magyar Csupajáték* (1938) táncdrámában. A zeneszerző a romantikus összművészeti koncepciókkal (Liszt, Wagner) szemben dolgozta ki a saját változatát, amelyet a *Háry János* és a *Székelyfonó* kapcsán tárhatunk fel. A tanítványai és korábbi munkatársai által az elvei alapján megvalósított *Csupajáték*ban azonban nem vett részt, még ha a nevét adta is hozzá. A zömmel derűs jelenetekből álló történetfüzért Paulini Béla írta, aki Kodállyal a *Háry* szövegében együttműködött, és mestere hatására megalapította a Gyöngyösbokréta-mozgalmat. A zenét Kodály tanítványai és barátai (többek között Farkas Ferenc, Ránki György és Veress Sándor) írták. A táncokat A *csodálatos mandarin* és a *Kurucmese* (Kodály zenekari műveire készült balett) koreográfusa, Milloss Aurél tanította be ismert táncművészeknek (Bordy Bella). A díszlettervezők szintén az időszak neves alakjai (például Pekáry Gyula, Szőnyi István és Molnár-C. Pál) voltak. A zeneszerzők ugyan mindannyian a népdalokból indultak ki, de volt aki Liszt, Sztravinszkij vagy Lehár világát idézte meg. Az előadás slágerei –

az említett három szerző mellett még Kenessey Jenő jelenete – azonban a kodályi zeneszerzés alapjaiból indultak el. A *Csupajáték* tehát olyan kodályi remekmű lett, amelyben Kodály csak gesztusszerűen vett részt.

Bólya Anna Mária

zeneelmélet- és tánc történettanár, a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet tudományos munkatársa, a Magyar Táncművészeti Egyetem egyetemi docense

A Magyar Csupajáték- produkció – A magyar tánc tradíció kialakítá- sának modellje

Az előadás azt mutatja be, hogy a *Magyar Csupajáték*-produkció milyen módon befolyásolta a modern magyar táncművészeti hagyományt. A „magyar koreográfusi iskola” alkotói a tágabb régióban egyedülálló művészi színvonalú produkciókat hoztak létre a magyar néptánc feldolgozásával. Itt említhetjük Novák Ferenc, Györgyfalvai Katalin vagy Timár Sándor munkásságát. Később még a show-jellegű néptánc-feldolgozásnak is sajátos narratív változata alakult ki az ExperiDance révén. Ennek kialakulásában tetten érhető a Paulini Béla és Milloss Aurél együttműködésében született nagy sikerű, ám rövid életű *Magyar Csupajáték* hatása. A hungarikumokat létrehozó magyar néptáncszínházi alkotók stílusa kapcsán az előadás arra keresi a választ, hogy a XIX. század óta vágyott, sajátosan magyar

táncművészeti tradíció kialakulásában milyen szerepe volt a *Magyar Csupajátéknak*.

Gombos László

zenetörténész, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetének tudományos munkatársa

Csárdajelenet – A modern magyar balett kezdetei

1936. december 5-én, a kormányzó névnapjának előestéjén mutatták be a Magyar Királyi Operaházban Hubay Jenő utolsó színpadi művét, a *Csárdajelenet* című balettet, amely kiemelkedő szerepet kapott a magyar táncművészet történetében. A zenét valóban az illusztris művész, a magyar zene doyenje komponálta, de nem közvetlenül az előadás céljára: a balettet Kenessey Jenő állította össze Hubay *Csárdajelenet* elnevezésű, világszerte játszott hegedűdarab-sorozatának felhasználásával, a szerző közreműködésével. A sikerben része volt a népies magyaros muzsikának, Oláh Gusztáv pompás díszleteinek, jelmezeinek és Lányi Viktor kerettörténetének, az alkotás műfajtörténeti jelentőségét azonban Harangozó Gyula koreográfiájának köszönhetette. Ez volt az ifjú művész első, átütő sikerű kompozíciója, amelyben vidéken gyűjtött, eredeti népi táncokból is ihletet merített. Az előadás a darab keletkezésének és további előadásainak, átdolgozásainak kapcsán azt vizsgálja, hogy mi vezethetett az összművészeti alkotás tartós népszerűségéhez, és hogy miként lett a Horthy-korszak reprezentatív produkciójából háromfelvonásos balett *A keszkenő* címmel az 1950-es években.

Orbán Jolán

professor emeritus,
egyetemi tanár, a Pécsi
Tudományegyetem
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének
intézetvezetője

Pantomim groteszk táncjátékok – A csodálatos mandarin és a Concerto koreográfiái

2021. május 26-án mutatták be a Művészetek Palotájában a Bartók Tavasz Nemzetközi Művészeti Hetek programsorozat keretében a Bartók Béla *Concerto zenekarra* (Sz. 116, BB, 123) című darabja által ihletett táncjátékot a Szegedi Kortárs Balett, valamint a Nemzeti Filharmonikus Zenekar előadásában Juronics Tamás koreográfiája alapján és Madaras Gergely vezényletével. Juronics Tamás koncepciója szerint a *Concerto* alapján készült előadás műfaja pantomim groteszk táncjáték, vagy amiként ő maga fogalmaz: „valójában nem igazi táncjáték lesz, ahogyan a társulattól megszokhatták a nézők, hanem sokkal inkább színpadi zenei installáció, vizuális látványjáték”. Ebben kiemelt szerepe van Mojzes Dóra divattervezőnek, aki az előadás jelmezeit tervezte. A darabban megjelenik Bartók Béla és Pásztory Ditta, amiként a Bartók-művek olyan ismert alakjai is, mint a *Kékszakállú*, a *Mandarin* vagy a *Fából faragott királyfi*. Ebben az évben ünnepeljük Bartók Béla születésének 140. évfordulóját, így a darab lehetőséget kínál arra, hogy Bartók táncjátékainak az elmúlt száz évben készült koreográfiáit elemezzük. Az előadás a *Concerto* táncjáték által is megidézett Bartók-mű, *A csodálatos mandarin* koreográfiáit vizsgálja, egyrészt a modern balett koreográfusai – Milloss Aurél (1942), Harangozó Gyula (1956), Eck Imre (1965), Markó Iván (1981), Maurice Béjart (1992) –, másrészt a kortárs koreográfusok – Jean-Christophe Maillot (1987),

Bozsik Ivett (1995), Juronics Tamás (1999), Vincze Balázs (2016) –
összművészeti előadásai alapján.

Kavecsánszki Máté

néprajzkutató, történész,
tánckutató, a Debreceni
Egyetem Bölcsész-
tudományi Kar Néprajzi
Tanszékének egyetemi
adjunktusa

**Táncnyelvi reprezentációk
a színpadi táncművészet-
ben a két világháború
közötti Magyarországon –
Háttérrajz Milloss Csupa-
játékához**

A tánc kérdésével foglalkozó tudományterületek számára különösen izgalmas kérdés a különböző táncnyelvek összekapcsolódása egy-egy színpadi mű esetében. Az előadó arra törekszik, hogy elsősorban táncantropológiai szempontok alapján a *Magyar Csupajáték* példáján keresztül közelítse meg ezt a kérdést. A *Magyar Csupajáték* a XX. század első harmadának magyar táncművészeti törekvéseit mintegy összefoglaló, a maga nemében ugyanakkor egyedülálló, közvetlen folytatás nélküli, de mégis hosszú távú következményekkel járó, az európai trendekhez kiválóan alkalmazkodó csúcsteljesítmény. Olyan alkotás, amely nemzetközi szinten is sikerre vitte azt az európai törekvést, amely a modern táncművészet létrehozása érdekében kísérletet tett különböző táncnyelvek – arányaiban eltérő – egyesítésére. A *Csupajáték* megszületéséhez vezető körülmények vizsgálata, illetve magának a műnek az értelmezése számos szempont együttes érvényesítését igényli. Hiszen nem pusztán egy

táncművészeti alkotás plasztikai, motivikai, ritmikai, dinamikai, tehát tánc tudományi és esztétikai, illetve művészettörténeti elemzésére van szükség, hanem annak az alkotói, illetve befogadói közösségnek a vizsgálatára is, amelynek eszmei, mentalitásbeli, politikai, filozófiai, társadalmi, történelmi gondolatmezsgyéin a mű egyáltalán elkészülhetett és bemutatásra kerülhetett. Az a körülmény ugyanis, hogy egy alapvetően balettnek minősülő alkotás magyaros témákat dolgoz fel különböző táncnyelvek felhasználásával, hogy ez egyáltalán lehetségessé válik a színpadon és bemutathatóvá a publikum előtt, a társadalmi és politikai folyamatok megértése nélkül nehezen magyarázható. Az előadás kísérletet tesz mindezen értelmezési lehetőségek együttes felvillantására.

Kővágó Zsuzsa

tánc történész, címzetes
főiskolai docens

Egy elfeledett produkció rejtőzködő dokumentumai

Az 1938. évi Eucharisztikus Világkongresszushoz kapcsolódóan jelentős kulturális események, színházi bemutatók várták a hazánkba érkező nemzet-

közi résztvevőket. A premierek között található a Paulini Béla és Milloss Aurél által megálmodott és színre vitt *Magyar Csupajáték* című összeállítás, amely a magyar folklórkincsből táplálkozva, de a magasművészet professzionális alkotó- és előadóművészeivel kívánta bemutatni gazdag hagyományaink sokszínűségét. Az összeállításban – a Gyagilev Együttes mintájára – a korszak jeles képzőművészei, fiatal zeneszerzői, tánc- és színművészei

egyenrangú alkotótársként vettek részt, utat mutattak a népművészetnek egy lehetséges nagyszínházi megmutatására. A korabeli sajtó, művészetkritika értő szemmel fogadta a kísérletet, ám a 16 budapesti előadást és az 1939. évi nagy sikerű londoni vendégjátékot követő elismerést valahogy elfeledte a magyar színház-, tánc-, zene- és művészettörténet, s hosszú évekig talán csak néhány táncművészeti tanulmányban olvashattunk egy-két utalást e produkcióról. Milloss Aurélnak, az összeállítás koreográfusának elvesztek az előadásról szóló dokumentumai, így csak szóban tudtunk emlékeire hagyatkozni. Az előadás arról számol be, hogyan kerültek elő fokozatosan – különböző hagyatékokból – fontos sajtó- és kéziratok emlékek. Az előadó 1986-ban készült dokumentum-közreadása és oktatómunkája során mégis sikerült felkeltenie az érdeklődést, így kollégák és tanítványok leltek és lelnek fel újabb anyagokat, élesztik fel a *Magyar Csopajáték* történetét.

Lengyel Zsanett

okleveles design- és művészetelméleti szakos, a Pécsi Tudományegyetem Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola hallgatója

Bordy Bella magyar balett-táncosnő és a Magyar Csopajáték

Bordy Bella (1909–1978) magyar táncosnő, balett-táncosnő és táncpedagógus. Mindössze tizenöt évesen lett az Operaház ösztöndíjasa, számos prózai, de filmszerepet is magánénak tudhat. A művésznő egy 1964-es, az operaházi jubileuma alkalmából készült interjúban

úgy fogalmazott: „Mindig jó táncosnő akartam lenni. A jó táncosnő fogalma azonban számomra többet jelentett a betanult lépések megvalósításánál.” Ez a szemlélet kíséri végig pályafutását, s jelen tanulmány elsődlegesen e rendkívüli karrier nagyobb állomásait hivatott kiemelni. Másodlagosan Milloss Aurél és Paulini Béla *Magyar Csupajátékára*, annak kontextualizációjára helyezi a szöveg a fő hangsúlyt, amelynek kiváló táncosnője volt Bordy Bella, miközben az előadás kijelöli azokat a kérdéseket, szempontokat és lehetséges kutatási irányokat, amelyeket Bordy Bella és a *Magyar Csupajáték* kutatása még magában hordoz, amellyel jelzi, hogy a témában rejlik a folyamatos bővítés lehetősége.

Kovács Őrs Levente
szociológus, történész, a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének tudományos segédmunkatársa

Csupajáték, színház, színpad – Középpontban a Paulini-jelenség

„Ez az előadás lehetne, ha a megkezdett nyomon tovább fejlesztik, indulása valami jó dolognak, egy újdonszerű magyar kabaréstílusnak. Nem tudom, megvan-e Pauliniban az erre való szándék, de ha nincs, biztatni kellene rá.” (Schöpflin Aladár, *Nyugat*, 1938, 6. sz.)

A magyar művelődéstörténet mind a mai napig adós egy, a Paulini Béla életművét feldolgozó monográfiával. Neve és tevékenysége csak közvetve jelent meg eddig a néptáncmozgalomra – s azon belül is elsősorban a Gyöngyösbokrétá-

mozgalom történetére – fókuszáló publikációkban, miközben majd negyed évszázados művészeti–művészetszervezői munkásságával alapvető hatást gyakorolt a magyar néptánc-mozgalom kialakulására és elterjedésére, s úttörő munkával, az eredeti néptánc-motívumok alapján, az elsők között alkalmazta magas művészeti színvonalon színpadra a népmesei motívumokat, témákat.

Jelen rövid előadás sajnos nem pótolhatja a jelzett hiányt, mindössze néhány olyan szempontot vet föl a szűkebb téma kapcsán, amelyek megkerülhetetleneknek látszanak az életmű egészét tekintve.

Mind a néptáncmozgalom, mind a színház- és táncművészet területén végzett rendezői, igazgatói és művészetszervezői-menedzseri tevékenységét tekintve megállapítható: Paulini Béla teljes pályafutása alatt hihetetlen érzékel-érzékenységgel fedezte fel és építette be életművébe azokat a népművészeti-néptáncművészeti értékeket, melyek révén a népi művészet a színpadon is láthatóvá lett és ismertté vált, s tette mindezt úgy, hogy mindvégig rajta tartotta ujját a korszellem pulzusán.

MMA•MMKI

MEGJELENT

Megvásárolható az **Írók Boltjában.**